

ЕКОНОМІЧНИЙ ДОРОГОВКАЗ

Нобелівською премією з економіки у 2009 році нагороджено двох американських учених. Комітет відзначив Еліно́р Остро́м (Elinor Ostrom) із Університету Індіани «за її аналіз економічного управління» й Олі́вера Вільямсо́на (Oliver Williamson) «за аналіз економічного управління, особливо в межах приватної фірми». Світове визнання здобули їхні дослідження, що довели: навіть у конкурентів часто виникають відносини, які допомагають регулювати складні питання ринкової економіки.

Важливим стимулом прогресу економічної теорії стало запровадження Банком Швеції в 1969 р. премії ім. А. Нобеля. Щорічно банк перераховує в Нобелівський комітет суму, що дорівнює Нобелівській премії (цього року 10 млн шведських крон або \$1,4 млн). Відомо, що в складеному Нобелем заповіті про премію з економіки не було жодного слова. Проте її присудження відіграє роль своєрідного індикатора тенденцій у розвитку економічної науки, визначає питому вагу наукових напрямів, слугує справжнім компасом у світі науки. На фоні нових і сучасних напрямів, сфер і методів досліджень нобелівський комітет чітко визначає базові. Розроблені концепції, запропоновані нобеліантами ідеї є своєрідною картографією досягнень економічної науки, вагомим підґрунтям для вдосконалення способів аргументації економістів.

За 40 років, відколи присуджують цю престижну нагороду, її лауреатами стали 64 науковці, з яких 48 були американцями. Уперше товариство всесвітньо відомих економічних мужів поповнила жінка, до того ж перша представниця політології.

Остро́м Еліно́р — професор політичних наук Індіанського університету, фахівець

із проблем спільної власності, політології, суспільних відносин у галузі екології і з соціально-екологічних відносин.

Еліно́р Остро́м народилася 7 серпня 1933 року в Лос-Анджелесі. Навчалася на факультеті політичних наук Каліфорнійського університету, де почала досліджувати соціологічні й економічні аспекти екології. У 1954 р. отримала диплом бакалавра з відзнакою, 1962 р. закінчила магістратуру, три роки потому захистила докторську дисертацію. Із 1965 р. її викладацька і наукова діяльність пов'язані з Індіанським університетом (Блумінгтон), де Е. Остро́м працювала асистентом, доцентом, протягом 1974–1991 рр. — професором політології Школи суспільних і соціально-екологічних відносин, у 1996–2006 рр. — директором-засновником Центру досліджень різноманіття форм соціально-економічних інститутів, із 1973 р. — директором-засновником створеної разом із чоловіком Вінсентом лабораторії «Майстерня політичної теорії і політичного аналізу».

Вражає різноплановість діяльності цієї неймовірно енергійної жінки. Спочатку в 1975–1976 рр. вона була віце-президентом, а потім, у 1996–1997 рр., — президентом Американської асоціації політичних наук.

Олівер Вільямсон

Протягом 1982–1984 рр. її обирали президентом Міжнародного товариства суспільного вибору, що об'єднує вчених-економістів, соціологів і політологів. Вона член Американської академії мистецтв і наук, Національної академії наук США, почесний доктор Цюрихського, Мічиганського, Уппсальського, Макджильського (м. Монреаль), Берлінського та інших університетів у різних країнах.

Розширюючи свій інтерес до теоретичних узагальнень, Е. Остром досліджувала різні модифікації колективних співтовариств — від комун до сіл, маленьких містечок і кооперативів у Непалі, Нігерії і Кенії, здійснювала дослідницькі експедиції в Австралію, Болівію, Індію, Індонезію, Мексику, Зімбабве, Польщу і на Філіппіни. Її праці присвячено переважно еволюції інститутів колективної власності — общинної, кооперативної, муніципальної. Результати досліджень нобеліантки допомагають зрозуміти нову галузь багатогранної інституціональної реальності суспільного життя — різноманітні інституціональні системи, що не належать ні ринку, ні державі.

Еліно́р Остро́м

Донедавна ідеї Е. Остром залишалися маловідомими. Сучасні вчені лише інколи цитували і ще рідше використовували у своїх дослідженнях її основні праці. Навіть у такій фундаментальній монографії О. Вільямсона, як «Економічні інститути капіталізму», її ім'я жодного разу не згадано. І це при тому, що Е. Остром є автором понад 270 актуальних наукових праць, серед яких: «Надання громадських послуг: наслідки змін» (1976), «Стратегії політичного дослідження» (1982), «Управління суспільством: еволюція інститутів колективних дій» (1990), «Узгодження інституціональних розбіжностей» (2005). Проте відсутність популярності жодною мірою не вплинула на цінність її наукових розроблень. Маємо визнати, що відзначення Е. Остром Нобелівською премією для широкої громадськості стало не просто несподіванкою, а сенсацією.

Вільямсон Олівер Ітон народився 27 вересня 1932 року (Сьюпіріор, штат Вісконсін) у родині вчителів. Диплом бакалавра отримав у Массачусетському технологічному інституті в 1955 р. Упродовж кількох років працював в апараті федерального

уряду США, де досконало вивчив і механізми державної бюрократії, і великий бізнес. У 1958 р. вступив до аспірантури Стенфордського університету, 1960 р. здобув ступінь магістра ділової адміністрації. Докторську дисертацію присвятив проблемам дискреційної (самостійної) поведінки керівників великої корпорації в університеті Карнегі-Меллон, яку успішно захистив 1963 р. Тоді ж розпочав трудову діяльність на посаді асистента професора в Каліфорнійському університеті (Берклі). Протягом 1965–1983 рр. працював професором у Пенсильванському університеті, де 1976 р. одночасно очолював Центр із вивчення організаційних інновацій. Його перехід до Єльського університету пов'язаний із заснуванням нового періодичного видання «Журнал права, економіки і організації», співредактором якого він став, а також із відкриттям у Школі організації і менеджменту спеціалізації «Економічна теорія організацій». У 1988 р. О. Вільямсон повернувся в Берклі, де до сьогодні є почесним професором Школи бізнесу ім. В. Хааса.

У 1997–1998 рр. він був президентом Американської асоціації права і економіки, у 1999–2000 рр. — президентом Західної економічної асоціації, а в 1999–2001 рр. — президентом Міжнародного товариства нової інституціональної економічної теорії. Він член Національної академії наук США (1994), Міжнародного економетричного товариства (1977) та Американської академії мистецтв і наук (1983), Американської академії політичних і соціальних наук (1997), почесний доктор понад десяти університетів різних країн світу.

О. Вільямсон — автор більше як 10 книг, що перекладені багатьма мовами світу і користуються заслуженою популярністю в широкого загалу. Серед них — «Економічна теорія дискреційної поведінки: Цілі менеджерів у теорії фірми» (1964), «Корпоративний контроль і ділова поведінка: Вияв-

лення впливу організаційної форми на поведінку підприємств» (1970), «Ринки та ієрархії: Аналіз і висновки для антимонопольного регулювання» (1975), «Механізми управління» (1996), низка колективних монографій та багато наукових статей. Його монографію «Економічні інститути капіталізму: Фірми, ринки, «відносинна» контрактиція» (1985) перекладено 5 європейськими мовами, а в 1996 р. — і російською.

* * *

Новаторські дослідження американських учених (хоча вони й не мають спільних праць) представляють нову інституціональну економічну теорію (НІЕТ). Відзначення їх Нобелівською премією стало одночасним визнанням ролі інституцій у подоланні глобальної фінансово-економічної кризи і наочним свідченням бурхливого розвитку періоду неінституціоналізму.

Основні положення цієї наукової школи полягають у тому, що в історичній перспективі спостерігатимемо велике розмаїття форм інституціонального устрою. Уже сьогодні зрозуміло, що одні держави у своєму розвитку випередили інші. Різними були їхні методи і шляхи трансформацій. Проте результати вражають усіх, і ми усвідомлюємо, що запорукою успішності розвитку того чи іншого суспільства є його інститути, яким не завадять ані природні лінощі жителів, ані їхня фатальна невдача, не допоможе й тепла течія Гольфстрім.

Маючи змогу побачити різноманіття інституціонального устрою різних країн, ми вже сприймаємо інститути не як щось задане, а як результат вибору попередніх поколінь; усвідомлюємо, що в кожному інституціональному устрої є свої переваги і недоліки; розуміємо, що на форму та ефективність інститутів у майбутньому впливатиме наш сьогоднішній вибір. Дедалі частіше виникають ситуації, за яких не працює цінний механізм ринку, вони потребують нових структур управління відносинами.

Важливу роль відіграє тут невдоволення людей чинними інститутами. Саме воно змушує шукати нові схеми підприємницької діяльності. Масова руйнація, наприклад, планових економік на поч. 90-х рр. XX ст., крах налагоджених механізмів господарювання, що були властивими плановій системі, призвів до хаосу, правового вакууму, відсутності узгоджених правил. Неокласична модель фірми, яку раніше практикували економісти, ігнорувала порівняльні інституціональні аспекти внутріфірмової та ринкової організації й не відповідала багатьом важливим економічним потребам. Це змусило людей, насамперед підприємців, шукати нові схеми діяльності, створювати нові інститути.

Нобелівські лауреати О. Вільямсон та Е. Остром розширили можливості неокласичного аналізу шляхом вивчення проблем організації, з'ясували, як структура прав власності та трансакційні витрати¹ впливають на мотивацію і економічну поведінку.

Глибоко осмислюючи проблему трансакційних витрат, О. Вільямсон запропонував визначення основоположного економічного терміна «трансакція». На думку вченого, «трансакція має місце тоді, коли товар чи послуга переходить від заключної точки одного технологічного процесу до початкової точки іншого, суміжного з першим. Закінчується одна стадія діяльності й починається інша» [1]. Він переконливо довів, що феномени, які в аналогічних дослідженнях раніше вважали різноплановими, наприклад вертикальна інтеграція, способи ор-

¹ До трансакційних витрат належать витрати, що а) пов'язані зі складанням проекту угоди купівлі-продажу товарів і послуг (окрім ціни); б) веденням переговорів і забезпеченням виконання гарантій договору; в) пов'язані з неефективною адаптацією та коригуванням договору; г) виникають, коли реалізація угоди порушує встановлений курс через огріхивдоговорі, помилки, недогляди, непередбачені зовнішні збурення.

ганізації праці, профспілкова організація, сучасна корпорація, корпоративне управління, державне регулювання та антимонопольні процедури, мають подібну контрактну природу, а отже, доступні для аналізу на основі єдиної концепції трансакційних витрат. Основну мету і результат функціонування економічних інститутів учений вбачає в мінімізації трансакційних витрат.

Його наукові ідеї справили величезний вплив не лише на сучасну економічну теорію, але й додали потужного імпульсу розвитку досліджень, що відображали її інтеграцію із суміжними науками в розділах економічного аналізу права, економічної соціології, політології, дозволили дослідити на основі трансакційної концепції винятково широкий спектр форм соціальної організації.

У межах неінституціонального підходу ще й досі немає єдиного уявлення про інститут: одні неінституціоналісти розглядають інститути як правила, інші — як рівновагу. Одну з цікавих спроб класифікації правил, що лежать в основі інститутів, зробила Е. Остром [2]. Саме правила, на думку нобеліантки, визначають, які дії чи ситуації є необхідними, забороненими або дозволеними для учасників взаємин. Мета правил — упорядкувати конкретні взаємовідносини і зробити їх передбачуваними.

Е. Остром досліджувала правила і механізми правозастосування, що регулюють експлуатацію природних ресурсів і, зокрема, ресурсів спільного користування (РСК) — тих, які хоч і належать усім, але їх експлуатують та споживають приватно. Найтипівішим прикладом таких спільних ресурсів є ліси, пасовища, мисливські та рибальські угіддя, озера, де без належного регулювання кожен прагне раз і назавжди виловити якомога більше риби. Такий тип поведінки суб'єктів господарювання ввійшов в економічну теорію як «трагедія общин». Опираючись на численні дослідження режимів

управління природними ресурсами, Е. Остром резюмує: спільною власністю здебільшого найкраще управляють самі користувачі, що можуть створювати і забезпечувати дотримання правил, які пом'якшують надмірну експлуатацію. Тобто традиційні теоретичні аргументи проти спільної власності виглядають зовсім спрощеними. У міру розвитку теорії виникають нові розуміння інституціонального проектування та інші питання.

Здійснюючи інституціонально-економічний аналіз ряду сталих, самоорганізувальних і саморегулювальних РСК, Е. Остром виявила, що приватна і общинна власність можуть існувати одночасно [3]. «Цілі покоління швейцарських і японських селян (наприклад) вивчили порівняльні вигоди і витрати інститутів приватної та общинної власності на різні типи землі, способи її використання. Селяни обох країн зробили вибір на користь збереження інституту общинної власності як основи для землекористування та інших таких же важливих аспектів сільської економіки» [3]. Цікаво, що приклад високогірних пасовищ в Альпах добре відомий європейцям, і рішення на користь приватної власності було б недоцільним для господарства цього регіону.

І насамкінець. Із кожним роком упродовж ост. чвер. ХХ ст. дедалі більший вплив на функціонування системи світового господарства справляє проблема вичерпності невідновлюваних природних ресурсів, за-

гострення екологічної ситуації, що призводить до змін клімату й непередбачуваних природних катаклізмів. Пришвидшення економічного розвитку збільшує техногенний тиск на природу. Подібна взаємозалежність щоразу зростає. Зокрема, парниковий ефект із його швидкою зміною середньої температури повітря — підвищення на 0,7–0,8 °С у природі триває тисячі років, а нині вистачає і ста років. З імовірністю понад 90 % — це наслідки техногенної діяльності людини, а не природних кліматичних коливань [4]. Можна стверджувати, що настав якісно новий, критично небезпечний етап взаємин суспільства і природи, коли під загрозу поставлено не лише добробут окремих регіонів та діяльність екологічних систем, а безпосередньо існування основоположних духовних і матеріальних цінностей людства. Тому актуальність наукових досліджень нинішніх нобеліантів і надалі зростатиме.

1. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция. — СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. — С. 27.
2. Ostrom E. An Agenda for the Study of Institutions // Public Choice. — 1986. — Vol. 48. — P. 3–25.
3. Ostrom E. 1990. Governing the Commons: The Evolution of Institutions For Collective Action. — Cambridge: Cambridge University Press. — P. 58, 61 ff.
4. Степаненко С. До фатальної межі залишилося зовсім мало // Дзеркало тижня. — 2007. — 19 травня. — С. 15.